

Теоретичні засади лінгвістичного вивчення категорії “вік людини”

А. Б. Пожар

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: anastasiya.pozhar@gmail.com

Paper received 21.03.17; Accepted for publication 28.03.17.

Анотація. У статті розглядається теоретичне підґрунтя дослідження вербальних і невербальних засобів позначення віку людини в англomовному художньому дискурсі. Явище вікового символізму проілюстровано на прикладах номінацій різних вікових стереотипів персонажів.

Ключові слова: категорія “вік людини”, віковий символізм, вікові стереотипи

Вступ. Антропоцентрична спрямованість сучасних дискурсивних студій на вивчення мовленнєвих явищ у сучасній лінгвістиці визначає орієнтацію наукових досліджень на виявлення закономірностей функціонування різних одиниць дискурсу з урахуванням людських факторів життя, до яких належить і фактор віку людини [3; 4; 6; 8; 11; 12]. Попри увагу дослідників до когнітивних і номінативних аспектів поняття “вік” [2; 7; 9; 10], комплексному прагматичному вивченню вербальні та невербальні одиниці на позначення вікових характеристик людини як засобів впливу та утворення дискурсивного портрету персонажа на матеріалі сучасної англomовної художньої прози ще не підлягали.

Мета статті – висвітлити загальні теоретичні засади дослідження категорії “вік людини” в англomовному художньому дискурсі з інтегрованих позицій дискурсивно-прагматичного підходу сучасної лінгвістики.

Матеріалом дослідження є відібрані шляхом суцільної вибірки з художніх творів британських та американських авторів ХХ-ХХІ століть дискурсивні фрагменти – пряма мова персонажа, слова автора, авторські ремарки, які містять вербальні та невербальні одиниці, що прямо або опосередковано позначають вік персонажа. Основними **методами** дослідження обрано аналіз і синтез, що дають змогу досягти поставленої мети.

Актуальність обраної теми зумовлена загальною тенденцією сучасної лінгвістики до вивчення ледької сутності у художніх дискурсивних практиках крізь призму фізіологічних характеристик, емоційних станів, прагматичних намірів і комунікативних потреб персонажів. Невирішеність питань, пов'язаних із формами і шляхами набуття вербальними і невербальними засобами позначення віку персонажа необхідної прагматичної значущості в англomовному художньому дискурсі, зумовлює потребу здійснення їх комплексного лінгвoseміотичного і прагмалінгвістичного дослідження з позицій дискурсивно-прагматичного підходу.

Основна частина. Поняття “вік людини” позначає надзвичайно важливий фрагмент позамовної дійсності, який у наївній мовній картині світу постає у зв'язку з фундаментальними категоріями часу, життя і смерті. Поняття віку є первинним для будь-якого етносу, воно відіграє важливу роль у концептуалізації світу, тому в антропоцентричних дослідженнях набуває визначення у глобальних термінах онтогенезу

і філогенезу – у термінах концептів або антропологічних категорій.

Категорія віку знаходиться в центрі вивчення багатьох наук про людину та її соціальне і фізичне буття, серед яких, насамперед, психологія, педагогіка, соціологія, культурологія та філологія.

Категорія “вік людини” – це найважливіша характеристика людського існування, що прогнозує, поряд з індивідуальною поведінкою, і розвиток всього суспільства, яке представляє собою різновікову структуру. Особливості культури конкретної спільноти часто базуються на специфіці відносин різних вікових груп. Уявлення людей про вік життя досить складне. У тлумачних словниках визначено два значення слова “вік”: 1) період у розвитку, зростанні когo-небудь; 2) кількість прожитих років. Відповідно до цих значень виділяють умовний, або вік розвитку; і абсолютний, тобто календарний, або хронологічний вік відповідно [3]. Розподіл людей на вікові групи досить умовний і ускладнений багатогранністю розгляду даної категорії, що має різний понятійний обсяг в різних наукових сферах її вивчення.

У психології розвитку існує ряд вікових періодизацій, в яких стадії життя обчислюються кількістю прожитих років. Кожен життєвий етап характеризується формуванням нової якості особистості, освоєнням іншої соціальної ролі. Е. Еріксон описує 8 етапів-кроків, виявляючи цінні якості кожного кроку і називаючи їх базисними чеснотами: дитинство (від народження до року); раннє дитинство (1–3 роки); вік гри (3–6); шкільний вік (6–12); підлітковий вік і рання юність (12–19); рання дорослість (20–25); дорослість (26–64); зрілість (від 65 років) [13, с. 346–386]. Г.С. Абрамова пропонує наступну періодизацію: дитячий вік (від 0 до 2 років); раннє дитинство (2–4 роки); середина дитинства (5–7 років); кінець дитинства (8–12); підлітковий вік (13–17); юнацтво (18–22); дорослішання (23–30); перехідний вік (30–35); зрілість (36–50); літній вік (51–65); старість (більше 65 років) [1, с. 373].

Слід зауважити, що психологи і психолінгвісти виокремлюють чотири підвиди віку: хронологічний, біологічний, соціальний і психологічний. Хронологічний, календарний або паспортний вік виражається кількістю тимчасових одиниць (днів, років, століть), що відокремлюють момент виникнення об'єкта до моменту його вимірювання і актуалізується в мові за допомогою числівника (*thirty years old*). Біологічний вік має характеристику віку життя [12] і в мові виражається одиницями, які

позначають той чи інший етап життєвого шляху людини (*childhood, middle age*), а також самої людини, що знаходиться на тій чи іншій сходинці вікового розвитку (*baby, child, adult*). Соціальний вік являє собою набір нормативно-рольових характеристик, які залежать від вікового поділу праці і соціальної структури суспільства (включає шкільний, робочий, дітородний, пенсійний, шлюбний вік, повноліття тощо) [3, с. 16]. Даний вік відбивається в мові за допомогою лексем типу *pupil, student, parent*, які на периферії свого значення мають сему віку. Під психологічним віком розуміється реалізованість психологічного часу, який усвідомлюється людиною в формі особливого переживання свого внутрішнього віку [6]. Часто відчуття психологічного віку може не збігатися з хронологічним віком індивіду: *He was feeling his old resilient self or almost so; Dermot came into the flat one afternoon a changed man. He looked his young boyish self* [5, с. 48–53].

В рамках соціологічних досліджень при виділенні вікових груп відзначається важлива роль біологічних факторів розвитку, але в той же час в роботах багатьох вчених підкреслюється безумовний вплив на індивідуальний розвиток людини соціальної структури суспільства, культури, що включає в себе мову і мовну картину світу (Ф. Арієс, В.І. Карасік, О.А. Леонтович, В. Фойт, Н.В. Шахматова).

Феномен віку неодноразово привертая увагу культурологів. За даними дослідників, вік – одне з ключових (поряд із статтю) культурологічних понять, що визначають місце людини в певній народній культурі [4, с. 405]. Вік ділить життєвий цикл на окремі стадії. Стрижневим є період найбільш повної реалізації життєвих сил – зрілість. Стадія дорослості, розквіту протиставляється, з одного боку, дитинству, а з іншого – старості. Вікові аспекти життя людини мають культурно-історичну детермінованість (процес формування фаз людського життя, що розгортається в історії – суть грамотного підходу до вікових груп життя). Вікові поняття (*дитинство, молодість* тощо) являють собою конкретно-історичну визначеність, що залежить від характеру і рівня розвитку всього суспільства [12, с. 14].

Базуючись на дослідженнях у галузі психології, соціології, культурології тощо, сучасна філологія теж включає до коло своїх наукових інтересів вивчення категорії віку людини. Лінгвістичній інтерпретації і аналізу піддається як уся категорія “вік” (О.В. Бахмет, Н.В. Крючкова, М.Г. Лебедько), так і окремі її аспекти (О.А. Погоряєва, К.В. Рахіліна, О.Є. Філімонова та ін.).

Сучасна лінгвістика останніх десятиліть вже проявила значний інтерес до вивчення семантики, структури, функціональних особливостей лексико-семантичної групи “вік людини” на матеріалі різних мов. Так, В.Д. Семиряк [10] у статті “Номінація дитини в українській мові” аналізує назви осіб дитячого віку в українській літературній та розмовній мові точки зору внутрішньої форми, наголошуючи на специфіці способу номінації дитини за віком. Робота О.В. Барабаш [2] присвячена аналізу лексем семантичного поля “фізично зрілий”. Досліджуючи іменники із семантикою збірної назви осіб, вчені

залучають до аналізу лексеми на позначення “віку людини” (Ю. Манохіна), мовні засоби на позначення конкретного віку людини, наприклад, дитини (М. Горяєв, Ю. Лотман, В. Махек), жінки (І. Голуб, В. Топоров, О. Трубачов, М. Фасмер, М. Шанський), чоловіка (Е. Бернекер, А. Бурячок). Дослідники розглядають також лексико-семантичні парадигми, асоціативні поля як способи репрезентації концептів “віку” (О.В. Александрова, А.Т. Ашхарова). Попередні спостереження над лексичними одиницями, що входять до складу цієї групи, свідчать про її надзвичайну розгалуженість, характерну взаємодію лінгвальних та екстралінгвальних чинників у формуванні окремих номінацій, експресивність їх семантики (О.М. Гурова).

У лінгвістиці існує досвід польових досліджень номінацій віку людини на матеріалі різних мов. Так, Г.А. Пуцягін [9] вперше досліджував імена віку як системну сутність, В.І. Матвеев [7] вибудував складне лексико-семантичне поле “вік людини” на матеріалі російської, української та англійської мов у вигляді системи мікрополів за такими періодами, як: вік немовляти, дитинство, юнацтво, молодість, зрілість, старість.

Для нашого дослідження, яке залучає до кола засобів позначення віку персонажа як вербальні, так і невербальні засоби вікової характеристики та поведінки, важливим є поняття **вікового символізму**, що трактується як система уявлень і образів, в яких культура осмислює життєвий шлях людини і вікову стратифікацію суспільства.

І.С. Кон вивчає віковий символізм не тільки через судо вікову семіотику, а й приєднує до неї соціальну та культурну ознаки. У такий спосіб віковий символізм охоплює такі критерії: (1) нормативні критерії віку – прийняту в суспільстві вікову термінологію, періодизацію життєвого циклу із зазначенням тривалості і завдань його основних етапів; (2) вікові стереотипи – риси і властивості, що приписані культурою особам певного віку; (3) символізації вікових процесів – уявлення про те, як протікають або повинні протікати зростання, розвиток і перехід людини з однієї стадії віку в іншу; (4) вікові обряди – ритуали, за допомогою яких культура структурує життєвий цикл і оформлює взаємини вікових верств і груп; (5) вікову субкультуру – специфічний набір ознак і цінностей, за якими представники даного вікового прошарку або групи усвідомлюють і стверджують себе як “ми”, відмінного від всіх інших вікових спільнот [6, с. 18].

Вікові стереотипи займають центральне місце серед критеріїв вікового символізму і розуміються як схеми або пізнавальні категорії, які люди використовують у процесах обробки соціальної інформації [14], щоб спростити їх, зробити інформацію більш зрозумілою, а поведінку партнера по спілкуванню – більш прогнозованою [15]. На думку Е.Л. Пергу, С.Т. Кулік і А.С. Вурхіс, це можливо завдяки тому, що стереотипи складаються з асоціацій між ознаками особистості і поведінки, і соціальними категоріями [16]. Процес формування вікових стереотипів протікає в контексті підвищення соціальної обізнаності, знань про свою та інші вікові

групи, які формуються в міру накопичення соціального досвіду.

Проілюструємо на матеріалі англомовного художнього дискурсу репрезентацію вікових стереотипів художніх персонажів *дитина, підліток, доросла людина, літня людина* за енергетичним, комунікативним та соціальним параметрами.

Найбільш поширені вікові стереотипи засвоюються людиною в дитинстві завдяки основним інститутам соціалізації: в родині, в дошкільному закладі і школі, а також через засоби масової інформації. Типову *дитину* описують за допомогою енергетичних і комунікативних характеристик, включаючи характеристики взаємодії дітей зі старшим поколінням. Дитина описується енергійною, активною, рухливою, гучною, веселою, життєрадісною, товариською, ласкавою і наївною істотою, яка потребує турботи і уваги з боку старших, відвідує дитячий садок, школу, більшу частину свого вільного часу проводить в ігровій формі сама або з друзями. Наприклад:

His mother and grandmother treated him like the little boy, like the child he had been two or three years before. They probably thought that as long as a boy was only up to their shoulders, he was still a little child [17, с. 158].

They were both quick, agile as monkeys, and yet their knees were always bruised... They were alert and tough and purposeful [17, с. 189].

Віковий стереотип *підлітка* включає в себе комунікативні характеристики, характеристики мотиваційної сфери, а також характеристики асоціальної активності. Образ типового підлітка вкрай суперечливий і включає в себе велику кількість негативних забарвлених характеристик. Не випадково тільки в даному стереотипному образі виділився кластер характеристик асоціальної активності. Це свідчить про те, що даний віковий етап, на відміну від інших, міцно асоціюється в повсякденній свідомості з кризовими проявами. Від підлітка очікують, що він буде самовпевненим, зухвалим, грубим і т.д. Підлітків вважають схильними до адиктивної поведінки: паління, вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів. Але з іншого боку, підлітка сприймають як веселого, товариського, активного індивіда, який відвідує заняття в школі та любить активно проводити час зі своїми однолітками. Наприклад:

"Speaking of boys, that fellow Hank is growing some, isn't he? Tall for his age. I forget how old he is." "Thirteen in the spring." [17, с. 172].

The boy still touched his heart. Halfway between manhood and childhood he was a man in his gray trousers and navy jacket and well-polished shoes, with a start of a dark brown on his upper lip; a child with the braces on his teeth and sweet candor of his smile [17, с. 240].

Віковий стереотип *дорослого* можна виділити за параметрами ділових, енергетичних і комунікативних характеристик. Домінуюче місце в структурі стереотипного образу дорослої людини займають його ділові якості: необхідність ходити на роботу,

відповідальність, серйозність, зайнятість. У структурі вікових стереотипів значущими виявляються і енергетичні характеристики, які дозволяють сприймати дорослих активними і цілеспрямованими людьми, здатними долати перешкоди і втому на шляху досягнення поставлених цілей. Дорослу людину сприймають як справедливу, товариську, цілеспрямовану, активну особистість. Наприклад:

We're still young, and there's so much in life we can do [17, с. 117].

Still in her forties, she looked younger, not because of any beauty, for she was large-boned, tall, and too plainly dressed, but rather because of the vigor and enthusiasm that brought a certain charm to her long face [17, с. 11].

Віковий стереотип *літня людина* описується за допомогою характеристик її актуального і минулого життєвого досвіду, комунікативних властивостей, а також особливостей світогляду. Стереотипний образ літньої людини характеризується вираженням негативним забарвленням. Літня людина часто сприймається як хвора, слабка, нудна, дратівлива, самотня, обтяжена матеріальними проблемами, втомлена, сварлива, але з іншого боку, вона – спокійна, зі стійкими ідеалами і стурбована своїм здоров'ям, має велике бажання бути потрібною, люди похилого віку легко знаходять спільну мову з іншими людьми, вони добрі і привітні, більшість старих людей відрізняється зрілістю, життєвим досвідом і мудрістю, добротою і щедрістю по відношенню до своїх дітей і онуків. Наприклад:

The tragedy of old age is not that one is old, but that one is young [18, с. 268].

Wicked people were always very old and very ugly [18, с. 272].

Вікові стереотипи амбівалентні за своїм змістом, і стереотипний образ представника будь-якої вікової групи включає в себе як позитивні так і негативні риси. Зміст вікових стереотипів трансформується протягом усього життя людини в міру зміни його вікових ідентифікацій [8]. Вікові стереотипи існують в просторі взаємодії людей імпліцитно, їх роль в регуляції взаємодії найчастіше не усвідомлюється. Тим не менше, вони беруть активну участь в процесах соціального пізнання, оцінювання, а також в регуляції поведінки не тільки суб'єкта, а й об'єкта стереотипізації, виступаючи соціально-психологічним ядром вікової дискримінації.

Висновки. Теоретичні засади лінгвістичного вивчення вербальних і невербальних засобів репрезентації категорії «вік людини» базуються на дослідженнях у галузі психології, соціології, культурології тощо, теоретичні і експериментальні результати яких знаходять верифікацію на матеріалах художнього дискурсу через вивчення, наприклад, номінацій вікового стереотипу персонажа, що сприяє подальшій розробці теоретичних питань дискурс-аналізу, прагмалінгвістики та невербалістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – М., 1999. – С. 373–661.
2. Барабаш О.В. Лексико-семантичне поле «фізично зрілий» як компонент мовного образу парубка // Вісник Львівсь-

- кого національного університету імені Івана Франка. – Вип. 34. – 2004. – С. 286–288.
3. Бочаров В.В. Антропология возраста. – СПб., 2001. – 196 с.
 4. Кабакова Г.И. Возраст // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 т. Под ред. Н.И. Толстого. – Т.1. А–Г. – М., 1995. – С. 405–407.
 5. Ковалева Л.М., Александрова Л.Г. Роль SELF в концептуализации языка // Когнитивный анализ слова. – Иркутск: Изд-во ИГЭА, 2000. – С. 104–120.
 6. Кон И.С. Этнография детства. Историкографический очерк // Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Восточной и Юго-Восточной Азии. – М., 1983. – С. 9–50.
 7. Матвеев В.И. Структура семантического поля возраста человека (на материале русского, украинского и английского языков): дис. ... кандидата филол. наук: спец. 10.02.19 / Владимир Иванович Матвеев. – Киев, 1984. – 276 с.
 8. Микляева А.В. Возрастная дискриминация как социально-психологический феномен. Монография / Анастасия Владимировна Микляева. – СПб.: Речь, 2009. – 163 с.
 9. Путягин Г.А. О принципах организации групп в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени физической красоты): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Г.А. Путягин. – Воронеж, 1975.
 10. Семиряк В.Д. Номінація дитини в українській мові // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – Філологічні науки. – № 3.
 11. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: [монография] / Ирина Ивановна Серякова. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
 12. Толстых А.В. Возрасты жизни. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 221 с.
 13. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб., 1996. – С. 346–386.
 14. Cantor N., Mischel W. Prototypicality and personality: Effects on free recall and personality impressions // Journal of Research in Personality. – 1979. – Vol. 12. – P. 4–52.
 15. Feldman J. M. Beyond attribution theory: Cognitive processes in performance appraisal // Journal of Applied Psychology. – 1981. – Vol. 66. – P. 127–148.
 16. Perry E. L., Kulik C. T., Bourhis A.C. Moderating Effects of Personal and Contextual Factors in Age Discrimination // Journal of Applied Psychology. – 1996. – Vol. 81. – No. 6. – P. 628–647.
 17. Jong E. Tapestry / Erica Jong. – New York: Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1989. – 554 p.
 18. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / Oscar Wilde. – London: Penguin Books Ltd., 2005. – 280 p.

REFERENCES

1. Abramova G.S. Developmental psychology / Abramova Galina. – М., 1999. – P. 373–661.
2. Varabash O.V. Lexico-semantic field "physically mature" as a component of the linguistic image of a young man // Bulletin of Lviv national University named after Ivan Franko. – Vol. 34. – 2004. – P. 286–288.
3. Bocharov V.V. The Anthropology of age. – SPb., 2001. – 196 p.
4. Kabakova G.I. Age // Slavonic antiquities: ethno-linguistic dictionary in 5 volumes, ed. N.I. Tolstoy. – Vol. 1. A–G. – М., 1995. – P. 405–407.
5. Kovaleva L.M., Alexandrova L.G. The role of SELF in the conceptualization of language // Cognitive analysis of the word. – Irkutsk: Publishing house of ISEA, 2000. – P. 104–120.
6. Kon I.S. Ethnography of childhood. Historiographical essay // Ethnography of childhood. Traditional forms of upbringing of children and teenagers of the peoples of East and South-East Asia. – М., 1983. – P. 9–50.
7. Matveev V.I. The Structure of the semantic field of a person's age (in the Russian, Ukrainian and English languages): dis. ... candidate of philol. sciences: spets. 10.02.19 / Vladimir Ivanovich Matveev. – Киев, 1984. – 276 p.
8. Miklyaeva A.V. Age discrimination as a socio-psychological phenomenon. Monograph / Anastasiia Vladimirovna Miklyaeva. – SPb.: Speech, 2009. – 163 p.
9. Putyagin G.A. The principles of organization of groups in the lexical system (based on the nouns that name a person by age, height, degree of physical strength and degree of physical beauty): abstract of dis. on competition of candidate of philol. sciences / G. A. Putyagin. – Voronezh, 1975.
10. Semyryak V.D. Nomination of the child in the Ukrainian language // Bulletin of Zaporizhzhya state University. – 2002. – Philological Sciences. – No. 3.
11. Seryakova I.I. Non-verbal sign of communication in the English discursive practices: [monograph] / Irina Ivanovna Seryakova. – К.: Ed. centre of Kyiv national linguistic University, 2012. – 280 p.
12. Tolstykh A.V. The Ages of life. – М.: Molodaya gvardiya, 1988. – P. 221.
13. Erikson E. Childhood and society. – SPb., 1996. – P. 346–386.

Theoretical bases of linguistic study of the category of “person’s age”

A. B. Pozhar

Annotation. The article deals with theoretical basis of study of verbal and non-verbal signs of person's age in English literary discourse. The phenomenon of age symbolism is illustrated on the examples of nominations of different age stereotypes of characters.

Keywords: the category of “person’s age”, age symbolism, age stereotypes.

Теоретические основы лингвистического изучения категории “возраст человека”

А. Б. Пожар

Аннотация. В статье рассматривается теоретическое обоснование исследования вербальных и невербальных средств обозначения возраста человека в англоязычном художественном дискурсе. Явление возрастного символизма проиллюстрировано на примерах номинаций различных возрастных стереотипов персонажей.

Ключевые слова: категория “возраст человека”, возрастной символизм, возрастные стереотипы.